

Krijgsvolgende lessen uit het verleden

De Academische Boekengids 40, augustus 2003, pp. 13-14.

Historia docet. Maar anders dan de door hen bewonderde antieke filosofen beweren, moet het pad van de deugd volgens Machiavelli en Kaplan zo nu en dan worden verlaten. In het belang van de staat.

'Alle dingen', schrijft Machiavelli in zijn *Discorsi*, 'die wanneer ook gebeuren in de wereld, hebben een parallel in de oude tijden'. Er is niets nieuws onder de zon. De wijze, bijvoorbeeld, waarop oorlogen worden gevoerd, is tussentijds niet aan grote veranderingen onderhevig geweest. Dit bracht Machiavelli ertoe de opkomst van het vuurwapen te bagatelliseren; volgens hem niets anders dan een verbeterde versie van de aloude katapult. Dat wordt nu algemeen als een vergissing beschouwd: de uitvinding van het buskruit bleek voor de oorlogsvoering even ingrijpend als de uitvinding van de stijgbeugel zo'n duizend jaar eerder.

Machiavelli's geloof in de onderwijzende kracht van de geschiedenis staat haaks op de door Quentin Skinner en John Pocock groot gemaakte visie dat iedere historische periode uniek is. Machiavelli staat in de omgekeerde traditie, die niet zo lang geleden nog werd aangetroffen bij cultuurcritici als Leo Strauss en Allan Bloom, die inmiddels weer nadrukkelijk in beeld zijn als inspiratoren van het neoconservatisme in de Verenigde Staten. Want buiten de geschiedwetenschap spreekt het idee dat de geschiedenis onderwijst, nog altijd aan. Zo zijn er in de opiniërende gemeenschap tegenwoordig twee parallellen met de antieken in zwang om de positie van de Amerikanen in de wereld te verduidelijken: de parallel met het Romeinse rijk om de Amerikaanse hegemonie te schetsen en de parallel met het antieke Athene om de hoogmoed en daaruit voortkomende val van 's werelds enige supermacht aannemelijk te maken. De vergelijking met Athene treft men vooral aan bij auteurs uit het 'oude' Europa. De eerste vergelijking wordt steeds vaker ook door Amerikanen zelf getrokken: neoconservatieven in de Verenigde Staten spreken onbekommerd van de komende Pax Americana.

De parallel met Rome is natuurlijk niet kakelvers. Ook Machiavelli trok de vergelijking met de Romeinen om duidelijk te maken waarom het onderling verdeelde Italië van zijn tijd niet tot grote hoogte was gerezen. Tegen de achtergrond van dat verdeelde Italië speelt zich Maurizio Viroli's *De glimlach van Niccolò* af, een biografie van Machiavelli die recentelijk in het Nederlands is vertaald. Hoofdmoot vormen de politieke lotgevallen van Florence en de rol die Machiavelli daarin speelde als kanselier van de Tweede Kanselarij (buitenlandse zaken) van de republiek en als secretaris van de Tien voor Vrijheid en Vrede (belast met militaire zaken). De lezer krijgt een prettig inkijkje in de kuiperijen in de republiek Florence en aan de hoven van de verschillende koninkrijken in Europa, die uit waren op macht en land. Maar er is niet echt sprake van een intellectuele biografie, die ook ingaat op de invloeden op het werk van Machiavelli. Dat wordt ook niet gepretendeerd: ten behoeve van de leesbaarheid zijn literatuurverwijzingen goeddeels achterwege gelaten. Daardoor is niet altijd duidelijk waar Viroli zijn wijsheid vandaan haalt.

Een groter gemis is dat uiteindelijk niet heel veel licht wordt geworpen op de vraag waar Machiavelli zijn wijsheid vandaan haalde. Hier en daar vangt de lezer wel een glimp op. Zo pleit Machiavelli voor de instelling van burgermilities, waarover hij had gelezen in de geschiedenisboeken over de Romeinse republiek. En met de Romeinen wijst hij iedere middenweg af als het gaat om de omgang met volken die in opstand zijn gekomen (die men moet paaien met gunsten of genadeloos moet straffen). Als hij in moeizame onderhandelingen is verkweld met de ondoorgrondelijke hertog Valentino, ofwel Cesare Borgia, verzoekt Machiavelli om een exemplaar van Plutarchus? *Parallele levens*, in de hoop om zo tot enig begrip van zijn tegenstrever te komen. Want Machiavelli prefereerde de klassieke beschaving boven het christendom. Bij Viroli lezen we dat hij, in zijn stervensuur, zijn vrienden een veelzeggende droom vertelt. In zijn slaap ziet hij een schare armoedige mensen. Die vertellen hem desgevraagd heiligen en zaligen te zijn, op weg naar de hemel. De groep die hij vervolgens tegenkomt is beduidend beter gekleed, en hij ontwaart onder meer Plato, Plutarchus en Tacitus. Zij blijken op weg naar de hel. Machiavelli concludeert daarop dat hij liever in de hel over politiek praat met de grote mannen van de Oudheid, dan zich in de hemel te vervelen met de eenvoudigen van geest. Ver voor de geboorte van Nietzsche wijst hij op de in zijn ogen gevaarlijke verzachting? die het christendom heeft gebracht. Het maakt de wereld gevoelig

voor 'laaghartige individuen'.

'Deemoed en nederigheid vermogen, met name in tijden van crises en oorlog, minder dan moed en doortastendheid.'

Die burgermilities richtte hij uiteindelijk zelf op. Daarmee was in Florence voldaan aan de eerste van de twee voorwaarden voor een succesvolle staat: een eigen leger. Aan de tweede voorwaarde, een rechtvaardig bestuur, voldeed de republiek niet. Daarvoor schortte er te veel aan de behandeling die de eigen burgers en die van naburige steden onder Florentijns bewind ten deel viel. Dit, en de onderlinge verdeeldheid in de gelederen van de burgers, droegen uiteindelijk bij aan haar val in 1512. In dat jaar werd de volksregering ontbonden en de achttien jaar eerder verbannen familie van de Medici opnieuw in het zadel gehesen door de Heilige Liga onder leiding van de paus. Die laatste had met Florence nog een appeltje te schillen. De Florentijnen waren bondgenoot van zijn aartsrivaal Frankrijk, dat op dat moment overal in Italië klop kreeg. De door Machiavelli opgerichte maar nauwelijks getrainde milities legden de Spaanse troepen, die het werk voor de paus opknaptten, geen strobreed in de weg.

Dat het daarna gedaan was met de vrijheid van de burgers en met Machiavelli's politieke loopbaan, viel ook Piero Soderini te verwijten, gonfalonniere van Florence. Omdat alle andere bestuurders bij lot werden aangewezen en geregeld rouleerden, was de gonfalonniere, die voor het leven werd benoemd, het enige stabiele element in de Florentijnse politiek. Hij was bovendien degene die wijsheid in die politiek moest brengen. Soderini was wijs, bekwaam, deugdzaam en integer en dus niet in staat het kwaad te begaan dat nodig was om korte metten te maken met de aanhangers van de Medici die na hun verbanning waren achtergebleven in Florence. Naar de hel mocht Soderini daarom niet, dichtte Machiavelli jaren later bij diens verscheiden. Machiavelli's politieke filosofie, of althans toch een gedeelte daarvan, is samengebald in dit oordeel over Soderini: uiteindelijk moet men in staat zijn tot wreedheid als dat nodig is. Hier blijkt dat Machiavelli vooral leerde van de antieke geschiedenis, meer dan van de antieke filosofen. Die beweerden immers dat het voor alles zaak was deugdzaam te blijven, terwijl Machiavelli nu net volhoudt dat het pad van de deugd niet altijd even geschikt is om het staatsbelang te behartigen.

Dat inzicht, of beter: die overtuiging, zien we ook bij de Amerikaan Robert Kaplan, auteur van een aantal bestsellers over internationale politiek. Ook hij schuwt de parallel met de antieke geschiedenis niet, zo blijkt uit zijn *Warrior Politics. Why Leadership demands a Pagan Ethos*. Net als Machiavelli prefereert Kaplan de Grieks-Romeinse erfenis boven de joods-christelijke: deemoed en nederigheid vermogen, met name in tijden van crises en oorlog, minder dan moed en doortastendheid - in combinatie met een scherp oog voor waar het eigen belang ligt. Kaplan ziet deze moraal in het werk van, natuurlijk, Machiavelli en verder onder andere in de werken van Homerus, Sun-Tzu, Thucydides, Hobbes en in de politiek van Tiberius en Churchill. Kenmerkend ervoor is dat het niet alleen nobele intenties zijn die tellen, maar vooral ook resultaten. Dat betekent voor Kaplan dat niet iedere misstand waar ook ter wereld een humanitaire interventie rechtvaardigt. Dat is slechts aan de orde als, de lessen van Machiavelli indachtig, de eigen positie op het wereldtoneel daarbij is gebaat. Een al te voortvarend optreden in naam van de gerechtigheid kan met zich meebrengen dat men het regime dat succesvol de wacht is aangezegd, ziet opgevolgd door een regime dat nog veel kwalijker blijkt. Nuttige wenken voor de regering Bush die, blijkens de eind vorig jaar verschenen *National Security Strategy*, een mix van ambitie en idealisme tot beleid heeft verheven.

'Machiavelli concludeert dat hij liever in de hel over politiek praat met de grote mannen van de Oudheid, dan zich in de hemel te vervelen met de eenvoudigen van geest.'

Andere lessen klinken evenmin eenentwintigste-eeuws. Met Livius in de hand wijst Kaplan op het belang van trots en op het romantiseren van het eigen verleden en het geloof in eigen kunnen. Een gezonde dosis patriottisme is een noodzakelijke voorwaarde als het er echt om spant. Onder verwijzing naar het werk van Sun-Tzu, tegenwoordig ondanks of dankzij zijn ietwat ondoorzichtig proza omarmd door managementgoeroes en zelfhulppsiologen, probeert hij de lezer te overtuigen van het belang van spionage. Homerus leert ons dat een oorlog zonder slachtoffers volstrekt illusoir is. En in navolging van Thucydides concludeert hij dat oorlog van alle tijden is, zoals ook de uitwassen van de twintigste eeuw hun evenknieën vinden in het verleden en, naar zal blijken, tevens in de toekomst.

De lessen van de journalist Kaplan zijn eigenlijk in twee zinnen samen te vatten: bij verstek van een wereldregering worden de verhoudingen tussen staten bepaald door eigenbelang en macht. Wie daar als eerste mee wil breken, komt van een koude kermis thuis, en universalistische principes (het exporteren van onze eigen waarden en normen), staan ons slecht. Dat is natuurlijk geen nieuwe gedachte. Kaplan sluit zich aan bij het realisme in de internationale betrekkingen - de opvatting dat staten hun macht willen vergroten en dat andere mogelijke motieven praatjes voor de vaak zijn - en voorziet deze school opnieuw van een chic jasje door te wijzen op het feit dat veel grote denkers uit het verleden óók

realisten waren. Toch voegt Kaplan iets aan dat realisme toe. Als alternatief voor de volgens realisten onwerkbare regels en plichten van idealisten en liberalen, zoekt hij aansluiting bij de hernieuwde belangstelling voor een op deugden gebaseerde ethiek.

Over Europa overigens geen woord, als Kaplan over de toekomst spreekt. Dat kan komen door de toenemende populariteit van de vergelijking tussen de Verenigde Staten en het antieke Athene in datzelfde Europa. Met de Atheners liep het tenslotte slecht af. Het is vanuit dit gezichtspunt gelukkig getimed dat uitgeverij Eburon van Thucydides' *De Peloponnesische Oorlog* het afgelopen jaar een nieuwe vertaling deed verschijnen. Deze nieuwe vertaling gaat ook onder een nieuwe titel: *Een blijvend bezit*. Het is een titel die suggereert dat het trekken van historische lessen is gerechtvaardigd. In dat geval kan er in ieder geval meer uit worden gehaald dan Kaplan doet. De door Thucydides beschreven hoogmoed en daaropvolgende val van grootmacht Athene (die een 'coalition of the willing' leidde tegen een alliantie geleid door Sparta), moeten een grootmacht tot enig nadenken stemmen. Immers, verblind door macht en welvaart en de gedachte koesterend dat hun hegemonie voor de eeuwigheid was, dachten de Atheners dat zij naar eigen goeddunken kleinere staten hun wil konden opleggen. Dat bekwam ze slecht, maar niet dan nadat ze eerst wat kleinere spelers op het toneel onder de voet hadden gelopen. De bekendste hiervan is Melos, dat na zevenhonderd jaar in vrijheid te hebben geleefd voor de keuze werd gesteld zich onder het gezag van Athene te stellen of de serieuze consequenties van een halsstarrige houding voor lief te nemen, te weten een oorlog met hetzelfde, veel sterkere Athene. Het verweer van de Meletiërs dat hiervoor toch elke rechtsgrond ontbrak, maakte weinig indruk. De Meletiërs hielden voet bij stuk. Ze verloren de oorlog uiteraard, om vervolgens te worden omgebracht (de mannen), of verkocht als slaaf (de vrouwen en kinderen). Voor wie het wil zien, liggen de parallellen tussen Athene toen en de Verenigde Staten nu voor het oprapen. Maar wie de Verenigde Staten een warm hart toedraagt, houdt het liever bij de vergelijking met Rome.

Peter Olsthoorn is universitair docent sociologie aan de Koninklijke Militaire Academie.

Besproken boeken:

De glimlach van Niccolò. Een biografie van Machiavelli
door **Maurizio Viroli**. Mets & Schilt uitgevers. Amsterdam 2002.
316 pag. € 25,-

Warrior Politics. Why Leadership demands a Pagan Ethos
door **Robert. D. Kaplan**. Random House. New York 2002.
198 pag. € 17,50

Een blijvend bezit. De oorlog tussen de Peloponnesiërs en de Atheners. Thucydides. Uitgeverij Eburon. Delft 2002.
568 pag. € 29,50